

– Ага, добра, – прамовіў ён, – зараз паглядзім на твае творы.

Сталы паэт пачаў перабіраць лісткі. Пасля сказаў:

– Гэты верш добры, і гэты добры. А гэты патрэбна перапрацаваць. Ты збіўся з размеру. Два першыя куплеты напісаны адным размерам, астатнія – іншым. Пажадана, каб ад першага і да апошняга куплета вытрымліваўся аднолькавы размер. Я тут падкрэсліў радкі, якія патрэбна замяніць, і на палях напісаў заўвагі. Перапрацуй. А ўвогуле ў цябе здольнасці ёсць. Заходзь у любы дзень у рэдакцыю. Гэтыя два надрукуем у літстаронцы. Што ты і на самай справе быў на цаліне ці проста выдумаў?

– Быў, – кажу, – салдатам. Усё лета і восень 1956 года. Убіралі ўраджай пшаніцы.

– Гэта адчуваецца і па вершах. Пішы.

Мы развіталіся. Настрой у мяне падскочыў угору. Пазней, сапраўды, вершы былі надрукаваныя.

## Пад аўрай Васіля Быкава

**Д**обра, калі на нашым жыццёвым шляху трапляецца дарадчык. Такім для мяне быў Васіль Быкаў. Пад час вучобы ў Гродзенскім дзяржаўным педагагічным інстытуце імя Янкі Купалы я з ім сустракаўся даволі часта. Першы раз на занятках літаратурнага аб'яднання пры рэдакцыі газеты “Гродзенская праўда”. Гэта было восенню 1960 года. Васілю Быкаву ў той час споўнілася трыццаць шэсць гадоў, а мне – дваццаць тры.

Заняткі праходзілі ў Доме Элізы Ажэшка. Вёў іх Аляксей Карпюк. Сабралася чалавек пятнаццаць. Пачаткоўцы чыталі свае вершы, а пасля амаль усе прысутныя іх абмяркоўвалі. Дайшла чарга і да мяне. Я прачытаў каля дзесяці вершаў. Некалькі чалавек падзяліліся сваімі

ўражаннямі. Калі жадаючых выступіць больш не знайшлося, Аляксей Карпюк прамовіў:

– Васіль Уладзіміравіч, што вы скажаце?

З-за століка падняўся стройны, русавалосы, з чыстым свежым тварам малады чалавек, які сядзеў паміж намі ў невялікай чытальнай зале і які, як мне падалося, не намнога быў старэйшы за нас, студэнтаў. Ён адзначыў, што з прачытанага мною найбольш уражвае пейзажная лірыка, што ў вершах гэтага кшталту адчуваецца натуральнасць дэталю і непасрэднасць аўтара, ёсць запамінальныя радкі. Вершы ж грамадскага характару маюць патрэбу ў дапрацоўцы, у іх не адчуваецца асобы аўтара, яны ў некаторай ступені дэкларатыўныя.

У той час я не ведаў, што гэта быў Быкаў, і паціхеньку, каб ніхто не пачуў, запытаў у Валодзі Шурпы, які сядзеў побач:

– Хто гэта?

– Быкаў, – адказаў ён. – У рэдакцыі “Гродзенскай праўды” працуе.

Ад першага разу і сам Быкаў і словы, вымаўленыя ім, неяк натуральна засталі мне ў душу і ў памяць. Я прыйшоў вечарам у свой студэнцкі інтэрнат і яшчэ раз удумліва, не спяшаючыся, прачытаў тыя вершы, якія выносіў на суд літаб’яднання, і сам для сябе зрабіў вывад: Быкаў сказаў праўду. Вершы грамадскага гучання падаліся мне нязграбнымі, чужымі, а ў пейзажнай лірыцы было сее-тое ад свайго “я”.

Літкансультантам на той час у “Гродзенскай праўдзе” працаваў Міхась Васілёк, а Васіль Быкаў – у сакратарыяце.

Неўзабаве, той жа восенню Міхась Васілёк памёр, а рэдакцыя “Гродзенскай праўды” пераехала ў новы будынак. Літкансультантам стаў Васіль Быкаў. Нейк я сабраў свае вершы і панёс у рэдакцыю. У калідоры сустрэў незнаёмую жанчыну і спытаў:

– Каму можна паказаць свае вершы?

– Быкаву, – адказала яна. – Ідзіце па калідоры і пасля павернеце направа. У аддзеле культуры ён.

Гэта, як аказалася пазней, была Ірына Міхайлаўна Суворавы – загадчыца ўпамянёнага аддзела, якая пасля стала жонкай Быкава.

Я зайшоў. Васіль Уладзіміравіч падняўся з-за стала і першым падаў мне руку. У яго была такая звычка: заўжды вітацца першым, – гэта відаць, каб мы, студэнты, былыя вяскоўцы, не так губляліся. Праўда, тое падбэдзёрвала нас, прыдавала духу.

Ён адабраў пару вершаў з прынесеных і паабяцаў, што прапануе іх у літстаронку. Пазней яны былі надрукаваныя. А я ўсё часцей пачаў заглядаць у рэдакцыю “Гродзенскай праўды” – калі адзін, а калі разам з сябрамі. Ні разу не прапусціў заняткаў у літаб’яднанні. Пра наша наведванне рэдакцыі Васіль Уладзіміравіч успамінае ў сваёй кнізе “Доўгая дарога дадому”. Вось што ён піша ў раздзеле 46 “Гарбачоў, Сцяпанаў”: “Рэдакцыйныя справы на тую пару мяне не надта даймалі. Звычайна на дні прымаў маладых паэтаў з іх вершамі, пісаў адказы на іх допісы, рабіў агляды паэзіі, што дасылалася ў газету. Раз у месяц або ў квартал газета друкавала літаратурную старонку, на якую трэба было падабраць тузін вершаў і адно-два аповяданні. Увогуле мне было няцяжка і не рабіла клопату. У Горадні няблага пісалі маладыя. Са сваім адметным голасам ішла ў літаратуру Данута Бічэль і яе таварышы Ул. Шурпа і Ул. Васько. У дзіцячым доме падрастала спрытнёная школьніца Вольга Іпатава, на якую мы з Карпюком надта ж спадзяваліся. Часам у рэдакцыю заходзіў разважлівы менскі аспірант Сяргей Габрусевіч, вершы якога сталі паяўляцца і ў рэспубліканскім друку”.

Іншы раз я заходзіў у рэдакцыю і без вершаў. Бадзяюся, бадзяюся па горадзе і раптам падумаю: давай загляну да Васіля Быкава – хоць розуму набяруся. Ішоў я да яго, як

на споведзь, а выходзіў з кабінета, як з чысцілішча. Так ён уздзейнічаў не толькі на аднаго мяне, а і на ўсіх маіх сяброў, як яны ў размове прызнаваліся. Пасля сустрэчы з Быкавым, сапраўды, неяк станавілася лёгка і светла на душы, у ёй усталёўвалася святая, нерастлумачальная гармонія.

Сваімі наведваннямі рэдакцыі я, магчыма, і назаляў Васілю Уладзіміравічу, але выгляду ён не паказваў. Наадварот, пры маім з'яўленні ў яго кабінце ён як быццам ажыўляўся і з зацікаўленасцю слухаў, што я казаў ці чытаў. Праўда, любіў тонка і востра прыпусціць толіку гумару ў мой адрас, што Ірыну Міхайлаўну Сувораву, якая сядзела з ім у адным кабінце, і мяне здорава смяшыла (на гумар я не крыўдаваў). Аднойчы, напрыклад, ён сказаў:

– Ты, Васько, так пішаш, як ідзе па вуліцы салдат, у якога на адной назе бот, а на другой лапаць: то грукне ботам, то шлёпне лапцем. А патрэбна што-небудзь адно: ці грукаць, ці шлёпаць. Патрэбна гармонія ў творах. Разумееш?

Сам жа Васіль Уладзіміравіч усміхаўся стрымана, з характэрнай для яго цёплай хітрынкай ў вачах. Трэба сказаць, што заўвагі яго падштурхоўвалі зусім па-іншаму глядзець на свае творы. Адчуваючы высокі інтэлект і глыбіню думак Васіля Быкава, часам я звяртаўся да яго па парадку чыста жыццёйскага характару.

Было такое: аднойчы, знаходзячыся ў доме адпачынку “Рось” Ваўкавыскага раёна і скачучы з трампліна на лыжах, я моцна падкруціў пры падзенні нагу – яна перастала выпростацца ў калені. Адправілі ў Гродна, у гарадскую бальніцу. Прафесар пры аглядзе сказаў, што прыйдзецца рабіць аперацыю, і даў мне суткі на роздум. Засмучаны, я пасядзеў крыху ў палаце, пагараваў, а пасля падумаў: “Ці не патэлефанаваць Васілю Быкаву, усё ж ён удзельнік вайны, сам не раз быў паранены. Можа дасць якую параду”.

Прама з бальніцы, з паста, патэлефанаваў.

– Ведаеш што, Валодзя, – прамовіў ён, – на калені даволі складаная аперацыя. Там жа сухажыллі. Глядзі, каб яны

цябе і зусім не зрабілі інвалідам. Няхай пашукаюць якія іншыя сродкі: праграванні ці гразь.

Я адмовіўся ад аперацыі і лячыўся амбулаторна: на каленны сустаў накладвалі гразь, прыкладвалі нейкія металічныя пласцінкі... Паехаў неяк у нядзелю на аўтобусе ў лясны масіў Пышкі, што туліцца да самага горада. Ішоў па вузкай, пратаптанай у снезе, сцяжынцы, пазіраў на лахматыя ад снегу галінкі соснаў – і раптам у калені нешта шчоўкнула і нага выпрасталася. Я перастаў кульгаць і пакрочыў нармальна, як і раней. Можаце сабе ўявіць маю радасць?! “Я не інвалід, – вырвалася з маіх грудзей. – Я не інвалід”.

А ў панядзелак быў ужо ў кабінэце Васіля Быкава. Удзячнасці у яго адрас не было мяжы.

Помню, мы неяк ехалі выступаць у вайсковую часць, якая размяшчалася ў лесе, далекавата ад горада. У грузавой ваеннай машыне, крытай брызентам, па адзін бок на лаўцы сядзелі Васіль Быкаў, Марк Віленскі, Уладзімір Шурпа, па другі – Данута Бічэль, Сяргей Габрусевіч і я. Была позняя халодная восень. Машыну трэсла на каўдобінах і гразевых мерзляках, на каранях дрэў, якія пераразалі дарогу. У кузаве завірухваўся сцюдзёны вецер.

Быкаў шмат жартаваў, казаў:

– Ну, усе позіркі салдат будуць скіраваны на Дануту.

– Так ужо, – адказвала яна і рассыпала па кузаве чаромха-бэзавыя смяшынкі.

Маладая, прыгожая, чарнавокая, Данута Бічэль усё адбівалася словамі ад быкаўскіх кампліментаў і вельмі прывабна паружавела.

Пасля Васіль Уладзіміравіч засунуў руку за пазуху і выняў з унутранай кішэні свайго дэмісезоннага паліто кніжку.

– Во, кнігу выдалі, – прамовіў ён. – “Жураўліны крык”.

Мы ўсе ахнулі. Ні ў кога з нас яшчэ не было кнігі. А тут сядзіць аўтар, наш старэйшы сябра. Кніга пайшла па руках. Мы па-шчыраму пазайздросцілі Васілю Уладзіміравічу, парадаваліся такой важнай падзеі ў яго жыцці. І глядзець на Быкава сталі ўжо зусім па-іншаму. Гэта была яго першая кніга. Ну, а ў салдацкім клубе ўсё было так, як ён і напярочыў. Але ж і аўтара “Жураўлінага крыка” афіцэры і салдаты слухалі з затоенным дыханнем.

Пасля першай кнігі Васіль Уладзіміравіч узлятаў у зеніт сваёй славы вертыкальна. У Маскве адна за другой друкаваліся яго аповесці. Найчасцей у часопісе “Новый мир”, рэдактарам якога быў Аляксандр Твардоўскі. У той час казалі, што менавіта Твардоўскі першым убачыў у асобе Васіля Быкава таленавітага празаіка і прадказаў яму зайздросную літаратурную будучыню. Так і сталася.

А ў нашым інстытуце і выкладчыкі, і студэнты адно толькі і гаварылі, што Васіля Быкава вынесла на літаратурную арбіту “Трэцяя ракета”. Яго запрашалі на сустрэчы ў вышэйшыя навучальныя ўстановы, у школы, тэхнікумы, за ім прысылалі машыны з раённых цэнтраў. Хоць я добра ведаю, што выступаць ён не любіў і казаў:

–Няхай чытаюць мае творы. Навошта яшчэ сябе выстаўляць на паказ, як экспанат.

І яшчэ адзін цікавы эпізод. Сакратар абкама партыі па ідэалогіі Еўдакія Емяльянава запрасіла нас на гутарку з нагоды рэвалюцыйнага свята Кастрычніка. Папрасіла, каб мы што-небудзь з твораў прысвяцілі гэтай даце. І згодна спісу, які ляжаў перад ёю, персанальна апытвала кожнага.

Карпюк сказаў, што піша аповесць, але тэматыка ў ёй зусім не звязана з Кастрычнікам.

– А новую я ўжо не паспею напісаць, – расчаравана закругліў ён.

Быкаў жа прамовіў:

–У мяне ўсе аповесці ваеннага зместу. Але, калі я нават напісаў бы новую аповесць, то пакуль яе уключаць у

план, пакуль яе надрукуюць, дык і не адзін Кастрычнік пройдзе.

Дайшла чарга і да нас, літаратурнай галоты. Што мы маглі сказаць? Абяцалі, што будзем старацца, будзем пісаць, а атрымаецца што-небудзь з нашых патугаў ці не – не ведаем.

Летуценнае расчараванне адбілася на твары сакратара па ідэалогіі, аднак яна развіталася з намі даволі тактоўна і шчыра.

Мы выйшлі на вуліцу. Быў цёплы, бясхмарны вераснёўскі дзень. На плошчы Савецкай “віравала” моладзь. Ля скверыка Карпюк развітаўся з кожным за руку і пакіраваў дадому. А мы пайшлі ўніз па Савецкай і дабраліся да вуліцы Ажэшкі. Васіль Уладзіміравіч жартаваў, пасмейваўся.

Насупраць педінстытута, на рагу вуліц Леніна і Ажэшкі, стаяла кавярня ці закусачная, з дахам накшталт каляровага (у палоску) парасона. Мы заглянулі туды. Якраз нікога не было. Васіль Уладзіміравіч прапанаваў апрабаваць сухое малдаўскае віно. Мы тут жа ўвішна пасунулі рукі ў свае кішэні.

– Супакойцеся, – спыніў ён нашы памкненні. – Студэнты. Бедната. Няма чаго ў вас там трэсці.

Ён загадаў тры бутэлькі віна і паўкілі цукерак. Пакуль разлічваўся, мы паставілі ўсё гэта на стол.

– Авансам адзначым Кастрычнік, – прамовіў Васіль Уладзіміравіч.

І ўсе мы па старой завядзёнцы дружна чокнуліся. У нас на сэрцах стала ўтульна і цёпла, весела і сонечна. Ах, маладосць, чаму ты так хутка збегла ад нас і нашага літаратурнага настаўніка?!

Цікава праходзілі заняткі літаб’яднання пры рэдакцыі “Гродзенскай праўды”. Пры абмеркаванні твораў выказваліся амаль усе, крытыкавалі адін аднаго, кожны даводзіў свае думкі, як хацеў. Помню абмяркоўвалі адзін

раз і мае вершы. У калідоры, перад гэтым, мяне сустрэла Ірына Сувава і падбадзёрыла:

– Сёння ты імяніннік. Трымайся.

Даклад рабіў пажылы паэт, падпалкоўнік у адстаўцы Яўген Яўсцігнееў, які часта пісаў скаргі ў ЦК КПБ, чаму нідзе не друкуюць яго вершы. Найбольш ён прычাপіўся да ўрыўка з маёй паэмы “Цаліна”, які я даслаў, будучы там са студэнцкім будаўнічым атрадам, і які ўжо быў надрукаваны ў “Гродзенскай праўдзе”.

Васіль Быкаў не ўтрываў пасля крытыкі. Ён падняўся і зазначыў:

–Як раз тыя месцы, якія вы крытыкуеце, самыя моцныя ў паэме. А дэталі не прыдуманя, не штучныя, як вы кажаце, а самыя натуральныя, дакладныя і дюць магчымасць убачыць каларыт той мясцовасці, якую аўтар апісвае, адчуць тую абстаноўку, у якой апынуліся студэнты. Мне, напрыклад, спадабаўся ўрывац.

У 1965 годзе я скончыў інстытут і паехаў настаўніцц на Дзятлаўшчыну. Пасля перайшоў на працу ў рэдакцыю мясцовай газеты “Перамога”, затым пераехаў у Ліду, дзе таксама ўладкаваўся на працу ў рэдакцыю аб’яднанай газеты “Уперад”. І з Васілём Уладзіміравічам бачыўся ўсё радзей і радзей, толькі тады, калі, будучы ў Гродне, заходзіў у яго кабінет.

Пасля пераезду яго ў Мінск адбыліся толькі чатыры сустрэчы: адна на Свіцязі, другая ў Лідскім Доме афіцэраў, дзе ён выступаў з Генадзем Бураўкіным, Рыгорам Барадуліным і Васілём Зуёнкам (на сцэну запрасілі і мяне), трэцяя – на пленуме Саюза пісьменнікаў у Доме літаратараў, чацвёртая – у фае гасцініцы “Ліда”, дзе ён жыў падчас чарговага прыезду ў горад з Генадзем Бураўкіным і Алесем Разанавым. Гэта, аднак, былі кароткія сустрэчы і мінутныя гутаркі. Пасля я бачыў толькі фотаздымкі Васіля Быкава ў часопісах, газетах і ў яго кнігах, а самога – у тэлеперадачах...



Аднойчы я паслаў яму паштоўку, у якой павіншаваў з 60-годдзем з дня нараджэння і пажадаў напісаць узвод баявых аповесцяў. Не падлічваў, сабраўся з іх узвод ці не, але перакананы: праўдай сваёй і сілай мастацкай вартасці яны паспяхова заваёўваюць сэрцы мільёнаў людзей.

## Студэнцкі перыяд

Не ведаю, як для каго, а для мяне студэнцкі перыяд самы лепшы ў жыцці. З дня паступлення ў інстытут адразу адпалі ўсе праблемы, якія не давалі спакою ні ўдзень, ні ўночы. Цяпер застаўся толькі адзін клопат – добра вучыцца. Я ўжо ведаў, што атрымаю вышэйшую адукацыю, што праз пяць гадоў уладкуюся на працу, думкі адносна гэтага мяне асабліва не займалі.

Шчыра прызнацца, мы, студэнты, жылі весела. Я нават не помню сумных, тым больш, змрочных мінут. У нашым пакоі, ў інтэрнаце па вуліцы Сацыялістычнай, акно, якое мела форму паўкруга, выходзіла на вуліцу і займала амаль паўсцяны, заўсёды было многа смеху, шуму, жартаў. Да нас прыходзілі хлопцы з іншых пакояў, рассядаліся па ложках, гаманілі на розныя тэмы, спрачаліся, часам гулялі ў карты, па суботах і нядзелях, калі знаходзілася за душою якая капейка, прымалі ў невялікіх дозах партвейн, на першым паверсе, у вестыбюлі, наладжвалі танцы.

У інстытуце, на перапынках, мы, хлопцы, звычайна збіраліся ў калідоры каля акна і разглядалі дзяўчат з іншых факультэтаў. Студэнткі таксама стаялі групкамі і скіроўвалі свае позіркі на нас. Было неяк забаўна і займальна. Свежыя, непаўторныя ўражанні западалі ў памяць. Той-сёй са студэнтаў ужо спыняўся на сваёй абранніцы сэрца. У трэцякурсніцу Дашу Карацінскую, напрыклад, адразу закахалася аж тры першакурснікі, але ў яе ўжо быў кавалер са свайго курса – і яна ўсім дала адлуп.

У верасні наша група, як і іншыя выязджала на копку бульбы ў калгас. Мы трапілі ў Зельвенскі раён, у вёску Пасуцічы. Размясцілі нас, студэнтаў з нашага пакоя, на кватэры загадчыцы мясцовай бібліятэкі, маладой прыгожай дзяўчыны, Алёнкі Патаповіч. Віктар Мархілевіч закахаўся ў яе.

Але спалі мы не ў хаце, а на сенавале, холаду не адчувалі, бо накрываліся цёплымі ватнымі коўдрамі, ды і ў сена часам зарываліся. Затое нікому не перашкаджалі. Іншыя хлопцы і дзяўчаты таксама былі размеркаваны па розных кватэрах.

Копка бульбы і вечарынкi, якія мы наладжвалі ў вёсцы, яшчэ больш зблізілі нас. У святочныя дні мы хадзілі на возера і мылі сваё запыленае адзенне, развешвалі яго на кустах і чакалі, сабраўшыся ўсе разам, пакуль яно высахне. Бераг свяціўся дзявочымі і хлапечымі ўсмешкамі, прастора напаўнялася маладымі здаровымі галасамі. Яшчэ адна рамантыка выпала на маю долю.

Эх, хлопцы, хлопцы, эх, дзяўчаты, дзяўчаты, дзе вы цяпер?!

Вярнуўшыся з копкі бульбы, мы, маладыя паэты-студэнты, якіх я ўзгадваў вышэй, патроху ўкліньваліся ў літаратурнае жыццё горада. Хадзілі ўсе разам ці па адным у рэдакцыю газеты “Гродзенская праўда” і насілі туды свае вершы, дзе лепшыя з іх друкавалі. Старэйшыя пісьменнікі Васіль Быкаў і Аляксей Карпюк, калі ў нас крыху памацнелі паэтычныя крылы, бралі нас іншы раз з сабою выступаць у школах, тэхнікумах, у ваенных часцях, у раённых цэнтрах. Помняцца, напрыклад, паездкі ў Ваўкавыск, у Свіслач. Тады разам з Быкавым і Карпюком выступалі мы з Сяргеем Габрусевічам, Маркам Віленскім, Уладзімірам Шурпам. Аднаго разу па мяне заехаў у інтэрнат на легкавой аўтамашыне Аляксей Карпюк і сказаў:

– Збірайся. Паедзем на заставу імя Усава.

Я хуценька сабраўся – і мы паехалі. Памежнікі вельмі цёпла прымалі нас, паказалі аўчарак у вальеры, якія кідаліся на драцяную сетку, гатовыя пакусаць нас. На развітанне, пасля выступленняў, ўручылі нам вялізныя букеты кветак. І калі Карпюк высадзіў мяне з машыны і я ішоў з букетам кветак у руках па заасфальтаванай дарожцы да свайго інтэрната (а жылі мы ўжо ў новым інтэрнаце па вуліцы Даватара), студэнткі з нашай групы праз акно махалі рукамі і пасылалі паветраныя пацалункі. Я ім – таксама.

Брала нас з сабою выступаць у школах і Данута Бічэль. У 1961 годзе выйшла яе першая кніга вершаў “Дзявочае сэрца” – і яна адразу стала вядомай у горадзе. Мы як бы апынуліся ў яе цяні.

## Данута Бічэль

Як я пазнаёміўся з ёю? Стаялі мы неяк з Валодзем Шурпам на перапынку ў калідоры, каля акна, на другім паверсе інстытута. Гаманілі пра паэзію, пра гродзенскіх літаратараў. Я яму кажу:

–Як бы дзе сустрэцца з Данутай Бічэль?

Ён адказвае:

– Пачакай зараз яна можа будзе прагульвацца па калідоры. Яна непаседлівая, не любіць затрымлівацца ў аудыторыі. І, сапраўды, неўзабаве па лесвіцы з трэцяга паверха на другі шлі тры дзяўчыны.

– Вунь яна, – кажа Валодзя.

– Каторая?

– Сярэдняя.

Зыркая шатэнка, ад позірку якой, здавалася, нічога не схаваецца, звярнула ўвагу і на нас. Неўзабаве яны параўняліся з намі. Шурпа затрымаў іх. Тут я і пазнаёміўся з Данутай.